

Some legal issues of court costs in administrative court proceedings

Sherzod JURAYEV¹

Tashkent State Law University

ARTICLE INFO

Article history:

Received May 2021
Received in revised form
28 May 2022
Accepted 20 June 2022
Available online
25 July 2022

Keywords:

court costs,
state duty,
forms of state duty,
postage, compensation
function,
fees,
mandatory payment.

ABSTRACT

This article addresses some of the issues inherent in litigation, as well as the fact that certain legal costs are incurred by those involved in administrative proceedings. In particular, the article assumes that science costs from two different perspectives, first, the costs associated with the consideration of a specific dispute between these parties and stakeholders by the court, and second, the costs to the state in the administration of administrative justice; that the costs incurred will be reimbursed to the participants in the process; court costs are divided into two types, their description, concept and classification from the point of view of science and legislation; features of collection of state duties on administrative cases; the legislature has two goals to set and recover court costs, and on the initiative of the President of the Republic of Uzbekistan, Resolution No. PR-107 of 29.01.2022 proposes to reform the courts.

2181-1415/© 2022 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss6/S-pp43-51>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Ma'muriy sud ishi yurituvida sud xarajatloriga oid ayrim huquqiy masalalar

ANNOTATIYA

Kalit so'zlar:

sud xarajatlari,
davlat boji,
davlat bojining shakllari,
pochta xarajati,
xarajatlarning qoplanishi
bo'yicha kompensatsion
funktsiya,
yig'imlar,
majburiy to'lov.

Ushbu maqolada ma'muriy sud ishlarini yuritishda ishtirok etuvchi shaxslar tomonidan muayyan sud xarajatlarining amalga oshirilishi qonun hujjatlarida belgilab qo'yilganligi va sud amaliyotida uchraydigan ayrim masalalar yoritib berilgan. Jumladan, maqolada fanda sud xarajatlarining ikki xil nuqtayi nazardan tushunilishi qabul qilingan bo'lib, birinchidan, sud xarajatlari bu taraflarning va manfaatdor shaxslarning konkret nizoning sud tomonidan ko'rib chiqilishi bilan bog'liq xarajatlar

¹ Acting Associate Professor Tashkent State Law University, Doctor of Philosophy (PhD) in Law.

va ikkinchidan, davlat tomonidan ma'muriy odil sudlov funksiyasini amalga oshirishda yuzaga keladigan xarajatlarning protsess ishtirokchilariga kompensatsiya tarzida qoplatilishi nazarda tutilganligi; sud xarajatlari ikki turga bo'linishi, ularning fan va qonunchilik nuqtayi nazaridan tavsifi va tushunchasi hamda tasniflari keltirilganligi; ma'muriy ishlar bo'yicha davlat bojini undirishning xususiyatlari; sud xarajatlarining belgilanishi va undirilishi bo'yicha qonun chiqaruvchi 2 turdagi maqsadni ko'zlashi va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tashabbusi bilan 29.01.2022-yildagi PQ-107-sonli Qaroriga asosan sudlarni isloh qilish bo'yicha takliflar keltirilgan.

Некоторые правовые вопросы судебных расходов в административном судебном производстве

Ключевые слова:

судебные издержки, государственная пошлина, формы судебных расходов, почтовые расходы, компенсационная функция возмещения расходов, сборы, обязательный платеж.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются осуществления определенных судебных расходов сторонами при участии в административном судопроизводстве. В частности, в статье говорится о том, что в науке принято понимать судебные издержки с двух разных точек зрения: во-первых, судебные издержки – это расходы сторон и заинтересованных лиц, связанные с судебным рассмотрением конкретного спора, и, во-вторых, предусматривается возмещение государством расходов, возникающих при осуществлении функций административного правосудия, в виде компенсации участникам процесса; судебные издержки можно разделить на два вида, в которых приведены описание и понятие, а также классификации с точки зрения науки и законодательства; особенности взимания государственной пошлины по административным делам; определение и взыскание судебных расходов, преследуемые законодателем 2 вида целей, и предложения по реформированию судов на основании постановления Президента Республики Узбекистан от 29.01.2022 г. № ПП-107.

KIRISH

Ma'muriy sud ishlarini yuritishda ishtirok etuvchi shaxslar tomonidan muayyan sud xarajatlarining amalga oshirilishi qonun hujjatlarida belgilab qo'yilgan bo'lsa-da, sud amaliyotida ushbu xarajatlarni to'lash, ularni taraflar o'rtasida taqsimlash bo'yicha ko'plab muammolarga duch kelinmoqda. Ma'muriy sud ishi yurituviga oid ishlarni ko'rib chiqishda sud xarajatlarining ahamiyati katta.

Fanda sud xarajatlarining ikki xil nuqtayi nazardan tushunilishi qabul qilingan. Birinchidan, sud xarajatlari bu taraflarning va manfaatdor shaxslarning konkret nizoni sud tomonidan ko'rib chiqilishi bilan bog'liq xarajatlari, ya'ni davlat boji va sud chiqimlari tushunilsa (M.A. Gurvich [1], A.A. Dobrovolskiy [2], M.S. Shakaryanlar [3]), ikkinchidan, davlat tomonidan ma'muriy odil sudlov funksiyasini amalga oshirishda yuzaga keladigan xarajatlarning protsess ishtirokchilariga kompensatsiya tarzida qoplatilishi nazarda tutiladi (M.X. Vafin [4]).

Yuqoridagilardan tashqari, sud xarajatlari ma'muriy sudlarda ishlarni ko'rib chiqishda ishda ishtirok etuvchi shaxslar bilan bir qatorda odil sudlovni amalga oshirishga ko'maklashuvchi shaxslar – guvohlar, ekspertlar, mutaxassislar va tarjimonlar ishtirok etishi mumkin. Ushbu shaxslarning sud protsessiga jalb qilinishi ham muayyan chiqimlarga olib kelib, bu chiqimlar ham sud xarajatlarining bir qismini tashkil etadi.

MSYuItKning 12 bobi "Sud xarajatlari" deb nomlanib, unga ko'ra, ***sud xarajatlari – bu ishda ishtirok etuvchi shaxslar tomonidan to'lanadigan, ommaviy nizolarni ko'rib chiqish va hal etish bilan bog'liq davlat boji va sud chiqimlaridir.***

Sud xarajatlari bir qator o'ziga xos belgilardan iborat:

1) ular ma'muriy sudlarga murojaat qilish va ishlarni ko'rib chiqish yuzasidan;
2) ma'muriy ishlarni hal etishga oid protsessual faoliyatning chiqimliliigi, ya'ni tegishli huquq va manfaatlarining himoya qilinishi muayyan to'lov asosida ishda ishtirok etuvchi taraflar hisobidan undirilgan holda hal etilishi;

3) sudga asossiz murojaat etilishining oldini olish va ma'muriy adolatni ta'minlashga oid davlat xarajatlarini qonuniy to'lovlar sifatida o'rnatilgan kompensatsiya qilinishi ko'rinishida;

4) xarajatlarni to'lash va taqsimlash qonunda belgilangan bo'lib, bu ma'muriy sud ishlarini yuritishning barcha bosqichlari va turlarini qamrab oladi. Misol uchun, davlat bojini to'lash faqatgina sudga ariza taqdim etishda emas, balki sud ishi yurituvining apellyatsiya va kassatsiya bosqichlarida ham to'lash nazarda tutilgan.

MATERIAL VA METODLAR

Tadqiqot jarayonida uchta savolga javob berishga harakat qilindi: birinchi – sud xarajatlari deganda nima tushunilishi va uning o'ziga xos xususiyatlari; ikkinchi – davlat boji tushunchasining tavsiflari qanday; uchinchi – sud amaliyotida sud xarajatlari masalasi qanday qo'llanilyapti?

Yuqoridagi savollarga javob topish uchun amaldagi normativ-huquqiy hujjatlari va sud amaliyoti hujjatlari tahlil qilinib, tegishli taklif va xulosalarga kelindi.

Ushbu tadqiqotda ilmiy bilishning tahlil, umumlashtirish, qiyosiy-huquqiy, tizimli-tuzilmaviy, formal-yuridik o'rganish usullaridan foydalanildi.

TADDIQOT NATIJALARI VA TAHLILI

Sud xarajatlari MSYuItKga asosan 2 turga bo'linadi:

- Davlat boji (111-modda).
- Sud chiqimlari (113-modda).

Yuqoridagi sud xarajatlari bir-biridan quyidagi mezonlar asosida farqlanadi:

➤ **Yuridik tabiati va to'lovning asoslariga** ko'ra. Davlat boji mohiyatiga ko'ra sud yig'imi hisoblanib, sudlar tomonidan odil sudlovni amalga oshirish, yuridik ahamiyatli harakatlarni sodir etish va sud hujjatlaridan nusxalar berish bilan bog'liq bo'lib, budjetga to'lanishi oldindan belgilangan to'lov sifatidakeltirilgan. Sud chiqimlari esa bu aniq ommaviy-huquqiy nizolarning ko'rib chiqilishi va hal etilishida sud yig'imlaridan tashqari vujudga keladigan real xarajatlardir.

➤ **To'lovning vaqtiga** ko'ra. Davlat bojlari sud yig'imi sifatida, odatda, sud protsessi boshlanishidan oldin undirilsa [5], sud chiqimlari esa sud protsessining tugashida ishda ishtirok etuvchi shaxslar o'rtasida taqsimlanadi.

➤ **To'lov miqdorining belgilanishiga** ko'ra. Davlat boji miqdorini aniqlashda ikkita asos mavjud bo'lib, birinchisi ma'muriy ishning xarakteri (misol uchun, idoraviy normativ-huquqiy hujjatlar yuzasidan nizolashish to'g'risidagi va fuqarolik holati

dalolatnomalari yozuvini ro'yxatga olish rad etilganligi ustidan berilayotgan arizalar uchun alohida davlat boji belgilangan [6]) bo'lsa, ikkinchisi ma'muriy sud ishida qatnashuvchi arizachining da'vo bahosi hisoblanadi. Sud chiqimlarining miqdori har bitta ish yuzasidan alohida holda, sudning konkret ish yuzasidan amalga oshirgan qo'shimcha harakatlari, ishda odil sudlovni amalga oshirishga ko'maklashuvchi shaxslar tomonidan sarflangan mehnatning vaqti va miqdori hamda boshqalarga qarab belgilanadi.

Sud xarajatlarining belgilanishi va undirilishi bo'yicha qonun chiqaruvchi 2 turdagi maqsadni ko'zlaydi:

- Ma'muriy ishlarni ko'rib chiqishda odil sudlovni amalga oshirish bilan bog'liq sud hokimiyati xarajatlarining davlat tomonidan muayyan miqdorda qoplanishi. Ushbu xarajatlar sudda faoliyat yuritadigan xodimlarning ish haqlari, sud binosi va anjomlarining amortizatsiyasi, kanselyariya xarajatlari va boshqalardan iborat. Bu xarajatlarning qoplanishi ilmiy adabiyotda **kompensatsion funktsiya** sifatida e'tirof etiladi.

- Sud xarajatlarini sudga ariza topshirish vaqtida to'lash majburiyati asossiz va noo'rin murojaatlarning berilishini oldini olib, ushbu maqsad protsessual fanda **oldini olish funktsiyasi** sifatida tan olinadi.

- Ma'muriy sud ishi yurituvchi fanidagi sud xarajatlari instituti odil sudlovning maqbulligi (barcha uchun sudda o'z huquqlarini tiklash imkoniyatining mavjudligi) prinsipi bilan o'zaro bog'liq bo'lib, bunda sud protsessiga jalb qilinayotgan va ishtirok etayotganlarning suddagi chiqimlarni to'lay olish imkoniyatiga to'g'ridan to'g'ri ta'sir ko'rsatadi.

Davlat boji. MSYuItKga asosan, ma'muriy sudga ariza bilan murojaat qilayotgan shaxs davlat bojini to'lashi shart. Ilmiy adabiyotlarda davlat boji deganda, turli fikrlar berilgan bo'lib, ayrimlar "davlat tomonidan undiriladigan yig'imlar, davlat daromadining manbai" [7] sifatida ko'rib chiqqan bo'lsa, ayrimlari "xususiy shaxslarning davlat organlari bilan o'zaro munosabatga kirishganda davlat hisobiga undiriladigan yig'imlar" [8] ekanligini ta'kidlaydilar.

Aytish lozimki, "davlat boji" va "yig'im"lar tushunchalari bir-biridan farqlanadi. "Davlat boji davlatning yuridik ahamiyatga ega harakatlari (shaxsiy mulkiy va nomulkiy huquqlarni tan olish va buzish) va hujjatlarni taqdim etish bilan bog'liq bo'lsa, yig'imlar esa o'sha harakatlarni to'lovchilardan iqtisodiy va boshqa moddiy manfaatlar va xizmatlarni amalga oshirishiga ruxsat berish maqsadida haq undiriladi" [9].

O'zbekiston Respublikasining "Davlat boji to'g'risida"gi 2020-yil 6-yanvardagi 600-sonli Qonunining 3-moddasiga asosan, "Davlat boji – yuridik ahamiyatga molik harakatlarni amalga oshirganlik va (yoki) bunday harakatlar uchun vakolatli muassasalar va (yoki) mansabdor shaxslar tomonidan hujjatlar berganlik uchun undiriladigan majburiy to'lov" ekanligi belgilangan.

Ma'muriy ish bo'yicha davlat boji ma'muriy ish yuzasidan arizachidan uning arizasida ko'rsatilgan talablarning sud tomonidan ko'rib chiqilishi va hal etilishi uchun davlat budjetiga undiriladigan majburiy yig'im hisoblanadi.

Ma'muriy sudlarga ariza va shikoyat bilan murojaat etilayotganda O'zbekiston Respublikasining "Davlat boji to'g'risida"gi 2020-yil 6-yanvardagi 600-sonli Qonunining 17 moddasi va O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining "Ma'muriy ishlar bo'yicha sud xarajatlarini undirish amaliyoti haqida"gi 25.10.2019-yildagi 20-sonli Qarorining 5-bandida davlat bojini oldindan to'lash lozimligi belgilangan [10]. Bunda sud protsessining barcha bosqichida, ya'ni birinchi instansiyadan tashqari apellyatsiya va kassatsiya instansiyalarida ham oldindan to'lash masalasi belgilangan.

Davlat bojini to'lovchilar sifatida quyidagilar, ya'ni: birinchidan, ma'muriy arizalar kiritayotgan shaxslar (yuridik va jismoniy shaxslar hamda chet el yuridik va jismoniy shaxslari); ikkinchidan, ma'muriy javobgarlar, agar sud qarori ularning foydasiga chiqmagan bo'lsa va arizachi davlat bojini to'lashdan ozod etilgan bo'lsa.

Ma'muriy sud ishi yurituvda davlat bojining uch xil ko'rinishi mavjud bo'lib, ular oddiy, proporsional va aralash shakllarga ega. Davlat bojining **oddiy** yoki **oddiy** yoki **belgilangan** shakli O'zbekiston Respublikasining "Davlat boji to'g'risida"gi Qonunida "Davlat boji stavkalarining miqdorlari" ilovasining 3-bandida berilayotgan ariza yoki shikoyat talabining turi va mohiyatiga ko'ra belgilangan stavkada to'lanishi mustahkamlangan. Bunda bazaviy hisoblash miqdori (keyingi o'rinlarda BHM)ning davlat boji hisoblanayotgan kundagi miqdoriga nisbatan belgilanganligini ta'kidlash lozim. Ya'ni BHMning oshishiga qarab davlat boji o'zgarishi mumkin. Sudga berilgan arizaning sud tomonidan qanoatlantirilishiga qarab, taraflarga proporsional bo'linishi mumkin. Misol uchun, MSiyutKning 115-moddasiga ko'ra, "sud xarajatlari ishda ishtirok etuvchi shaxslarning qanoatlantirilgan talablar miqdoriga mutanosib ravishda ularning zimmasiga yuklatiladi", deb mustahkamlangan.

Ma'muriy ishlar bo'yicha davlat boji quyidagicha undiriladi:

1) birinchi instansiya sudiga beriladigan ariza va shikoyatlardan:

- idoraviy normativ-huquqiy hujjatlar yuzasidan nizolashish to'g'risidagi;
- davlat boshqaruvi organlarining, ma'muriy-huquqiy faoliyatni amalga oshirishga vakolatli bo'lgan boshqa organlarning, fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining va ularning mansabdor shaxslarning qonun hujjatlariga mos kelmaydigan hamda fuqarolar yoki yuridik shaxslarning huquqlarini va qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini buzadigan qarorlari, harakatlari (harakatsizligi) yuzasidan nizolashish to'g'risidagi;
- saylov komissiyalarining harakatlari (qarorlari) yuzasidan nizolashish to'g'risidagi;
- notarial harakatni sodir etishni, fuqarolik holati dalolatnomalarining yozuvlarini qayd etishni rad etganlik yuzasidan nizolashish yoxud notariusning yoki fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organi mansabdor shaxsining harakatlari (harakatsizligi) yuzasidan nizolashish to'g'risidagi;
- davlat ro'yxatidan o'tkazishni rad etganlik yoxud belgilangan muddatda davlat ro'yxatidan o'tkazishdan bo'yin tovlaganlik ustidan shikoyat qilish to'g'risidagi arizalardan;

2) beriladigan apellyatsiya va kassatsiya shikoyatlaridan:

- ma'muriy sudlarning hal qiluv qarorlari;
- ish yuritishni tugatish, arizani ko'rmasdan qoldirish, sud jarimalarini solish to'g'risidagi ajrimlar ustidan;

3) sud hujjatlarining dublikatlari va ko'chirma nusxalarini berganlik uchun. Bunda ish hujjatlaridan fotonusxa ko'chirish uchun davlat boji undirilmasligi O'zbekiston Respublikasining Oliy Sudi Plenumining "Ma'muriy ishlar bo'yicha sud xarajatlarini undirish amaliyoti haqida"gi 20-sonli Qarorida alohida belgilanganligini ta'kidlash joiz.

O'zbekiston Respublikasining "Davlat boji to'g'risida"gi 2020 yil 6 yanvardagi 600-sonli Qonuniga asosan sudga kiritiladigan ariza va shikoyatlarni davlat boji to'lashdan ozod etish ushbu Qonunning 10-moddasida belgilab berilgan bo'lib, ularni shartli ravishda quyidagi toifalarga ajratish mumkin:

1. **Davlat organlari** (Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini muvofiqlashtirish bo'yicha respublika kengashi, O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq xizmati, moliya va bojxona organlari, prokuratura organli, adliya organlari, Monopoliyaga qarshi kurashish qo'mitasi, Kapital bozorini rivojlantirish agentligi, O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi huzuridagi Madaniy meros departamenti, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Tadbirkorlik subyektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo'yicha vakili va Hisob palatasi) tomonidan davlatning, yuridik va jismoniy shaxslarning manfaatlarini ko'zlab beriladigan arizalar yuzasidan.

2. **Jamoat tashkilotlari** (O'zbekiston Respublikasi Savdo-sanoat palatasi, alohida nodavlat notijorat tashkilotlari, nogironligi bo'lgan shaxslarning jamoat birlashmalari, shuningdek, ularning muassasalari, o'quv-ishlab chiqarish korxonalari va birlashmalari hamda O'zbekiston fermer, dehqon xo'jaliklari va tomorqa yer egalari kengashi) tomonidan kiritiladigan arizalar va shikoyatlar yuzasidan.

3. Alohida toifadagi shaxslar:

- tadbirkorlik subyektlari tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish bilan bog'liq huquqlari va qonuniy manfaatlarini yuzasida ariza va shikoyatlar bo'yicha;
- yuridik va jismoniy shaxslar – davlat ijrochisining harakatlari (harakatsizligi) ustidan beriladigan arizalar (shikoyatlar) bo'yicha;
- mulkdorlar – xususiy mulk huquqini amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan o'z huquqlari va qonuniy manfaatlarini buzilganligi to'g'risida davlat organlarining va boshqa organlarning, fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining qarorlari, ularning mansabdor shaxslarining harakatlari (harakatsizligi) ustidan sudga shikoyat qilish haqidagi ishlar yuzasidan;
- chet el investitsiyalari ishtirokidagi aksiyadorlik jamiyatlari – ularning huquqlari va qonuniy manfaatlarini buzilganligi to'g'risidagi arizalar (shikoyatlar) yuzasidan;
- taraflar – muayyan yashash joyiga ega bo'lmagan shaxsni reabilitatsiya markaziga joylashtirish haqidagi ishlar yuzasidan [11].

O'zbekiston Respublikasining "Davlat boji to'g'risida"gi 600-sonli Qonunining 10-moddasi ikkinchi qismiga asosan, yuqorida keltirilgan toifadagi shaxslarning ayrimlari, ya'ni tadbirkorlik subyektlari, O'zbekiston Respublikasi Savdo-sanoat palatasi va uning hududiy boshqarmalari, yuridik va jismoniy shaxslar, mulkdorlar va chet el investitsiyalari ishtirokidagi aksiyadorlik jamiyatlari talablarining to'liq yoki qisman rad etilganligi, ushbu shaxslardan davlat bojining talablarning qanoatlantirilishi rad etilgan miqdoriga mutanosib ravishda undirilishi haqidagi norma mustahkamlangan.

Davlat bojini undirish va taqsimlash bo'yicha qator normalar mavjud bo'lib, ular O'zbekiston Respublikasining Oliy Sudi Plenumining "Ma'muriy ishlar bo'yicha sud xarajatlarini undirish amaliyoti haqida"gi 20-sonli Qarorida ko'rsatib o'tilgan. Misol uchun, davlat bojini naqd pulda yoki naqd pulsiz to'lash bank muassasasi tomonidan tasdiqlangan bo'lishi; muayyan sudda ko'rilishi kerak bo'lgan bir nechta arizalar bo'yicha davlat boji bir to'lov topshiriqnomasi bilan to'langan bo'lsa, to'lov topshiriqnomasi ishlardan biriga ilova qilinishi; bir nechta mustaqil talablardan iborat bo'lgan arizalardan davlat boji har bir talab bo'yicha, ushbu talab uchun belgilangan tegishli stavkalar bo'yicha alohida undirilishi; sud protsessida uchinchi shaxslar ishga mustaqil talablar bilan kirishganida davlat boji umumiy asoslarda undirilishi; ishga kirishgan arizachining huquqiy vorisidan davlat boji, agar u muqaddam to'lanmagan bo'lsa, umumiy asoslarda undirilishi va boshqa masalalar belgilangan.

Aytish lozimki, qonun bo'yicha sudya ma'muriy sudga murojaat qilishda to'lanishi lozim bo'lgan davlat bojini to'lashdan to'liq yoki qisman ozod etish huquqiga ega emasligini nazarda tutish lozim. Biroq arizachining mulkiy ahvolidan kelib chiqib, (masalan, ish haqi (daromadi), uning mulkida bo'lgan mol-mulklari, bankdagi mablag'lari, voyaga yetmagan farzandlari, boshqa qaramog'idagilar to'g'risidagi ma'lumotlar va h.k.) sudya davlat bojini to'lashni kechiktirishni yoki bo'lib-bo'lib to'lash masalasini arizani ish yurituvga qabul qilish va ishni qo'zg'atish to'g'risidagi ajrimda yoki arizachining iltimosnomasini qanoatlantirish haqidagi alohida ajrimda hal qilishga haqli [12].

Qonun chiqaruvchi tomonidan belgilangan hollarda davlat bojining qaytarilishi nazarda tutilgan bo'lib, O'zbekiston Respublikasining "Davlat boji to'g'risida"gi Qonunining 18-moddasida quyidagi hollarda amalga oshirilishi mustahkamlangan:

1) davlat boji talab qilinganidan ortiqcha miqdorda to'langan bo'lsa. Bunda sud amaliyotida ko'rish mumkinki, ko'pincha, arizachilar tomonidan qonunda belgilangan stavkalar noto'g'ri hisoblanadi va sudga to'lab yuboriladi. Bunday holda sud, albatta, to'langan davlat bojini arizachiga qaytarib berish to'g'risida ajrim chiqaradi; [13]

2) sud da'vo arizasini (arizani, shikoyatni) qaytarganda yoki qabul qilishni rad etganda. Ya'ni arizachi tomonidan sudga taqdim etilayotgan ariza MSiyutKning 133-, 134-moddalaridagi asoslarga ko'ra sud arizani ish yuritishga qabul qilishni rad etishi yoki qaytarishi;

3) apellyatsiya va kassatsiya shikoyati qaytarilganda yoki uni qabul qilish rad etilganda. Apellyatsiya instansiyasi sudi MSiyutKning 209- va 210-moddalariga asosan, apellyatsiya shikoyatini ish yuritishga qabul qilishni rad etishi yoki qaytarishi haqida ajrim chiqarganda hamda Kassatsiya instansiyasi sudi MSiyutKning 233- va 234* moddalariga asosan, kassatsiya shikoyatini ish yuritishga qabul qilishni rad etishi yoki qaytarishi haqida ajrim chiqarganda;

4) davlat boji to'langan da'vo arizasi (ariza, shikoyat) yoki apellyatsiya va kassatsiya shikoyati sudga kelib tushmaganda. Bunda sudga ariza yoki shikoyat berayotganda, davlat bojini to'lab qo'yadi va muayyan sabablarga ko'ra, misol uchun, taraflar sudgacha nizoni o'zaro hal qilgan bo'lsa va nizo bartaraf etilgan bo'lsa, bunda tabiiy holda sud MSiyutKning 112-moddasi uchinchi qismiga asosan sud tomonidan beriladigan ma'lumotnoma asosida qaytaradi;

5) agar ish sudga taalluqli bo'lmasa, ishni yuritish tugatilganda. Aytish lozimki, amaliyotda ma'muriy sudlarga berilayotgan arizalar ayrim holatlarda MSiyutKning 26-moddasiga asosan sudlovga tegishli bo'lmay qoladi. Sud amaliyotida, ayniqsa, Budjetdan tashqari Pensiya Jamg'armasi tomonidan fuqarolarning pensiyaga chiqishlarida ko'p holatlarda mehnat stajiga oid nizo kelib chiqib, fuqarolar ma'muriy sudlarga ish stajini tiklab berish talabi bilan birgalikda yetkazilgan moddiy zararni ham undirib berish to'g'risida ariza kiritadilar. Sud bunday hollarda MSiyutKning 26-moddasi to'rtinchi qismi va 133-moddasi birinchi qismi 1-bandini asos sifatida ko'rsatib, arizani ish yuritishga qabul qilishni rad etadi. Bu holatda sud ish yuritishni tugatadi va davlat bojini qaytarish to'g'risida ajrim chiqaradi;

6) ariza ko'rmasdan qoldirilganda, agar u muomalaga layoqatsiz shaxs tomonidan berilgan bo'lsa. MSiyutKning 46-moddasida prokurorning ishda qatnashishiga oid normalar belgilangan bo'lib, ushbu moddaning oltinchi qismida "Prokuror tomonidan arizachining huquqini himoya qilish maqsadida taqdim etilgan talabdan arizachining voz kechishi" sud tomonidan arizani ko'rmasdan qoldirishga olib kelishi nazarda tutilgan.

Undan tashqari, ushbu kodeksning 36-moddasida voyaga yetgan fuqarolar va yuridik shaxslar protsessual muomala layoqatiga ega ekanliklari belgilangan. Misol uchun, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarida turli komissiyalar faoliyat yuritib, ularning voyaga yetmaganlar bo'yicha qarorlari yuzasidan nizo kelib chiqqanda, ushbu moddaning uchinchi qismiga ko'ra, "o'n to'rt yoshdan o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan voyaga yetmagan shaxsning, shuningdek, muomala layoqati cheklangan deb topilgan fuqaroning huquqlari, erkinliklari va qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlari sudda ularning qonuniy vakillari (ota-onalari, ularni farzandlikka olganlar, homiyar, tarbiyalovchi, davolovchi muassasalar yoki boshqa shunga o'xshash muassasalar ma'muriyati) tomonidan himoya qilinishi" nazarda tutilgan;

7) sudning ish yurituvida ayni bir taraflar o'rtasidagi, ayni bir predmet to'g'risidagi va ayni bir asoslar bo'yicha nizo yuzasidan ish mavjud bo'lsa, ariza ko'rmasdan qoldirilganda.

XULOSA

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tashabbusi bilan 29.01.2022-yildagi "Davlat organlari bilan munosabatlarda fuqarolar va tadbirkorlik subyektlari huquqlarining samarali himoya etilishini ta'minlash hamda aholining sudlarga bo'lgan ishonchini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-107-sonli Qarori[11]ga asosan, sudlarni isloh qilish bo'yicha keyingi qadam tashlangan bo'lib, ushbu normativ-huquqiy hujjatda sudlar faoliyati bilan bog'liq bir qator yangi mexanizmlar kiritish nazarda tutildi. Jumladan, Qarorning 3-bandida *taraglarga ommaviy-huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan ishlar bo'yicha kelishuv bitimini tuzish huquqini berish va 4-bandidagi sudlar tomonidan da'vo arizasi, ariza hamda shikoyatni sudga taalluqli bo'lmaganligi sababli qabul qilishni rad etish yoki ish bo'yicha ish yuritishni tugatishni taqiqlash, bunda da'vo arizasi, ariza, shikoyat yoki ishni ularni ko'rib chiqishga vakolatli sudga o'tkazish* bo'yicha taklif kiritilgan bo'lib, bunda davlat boji masalasida ham tegishli o'zgartishlar kiritish talab etiladi:

- taraflar o'rtasida kelishuv bitimini tuzish masalasi hal qilinganda, sud xarajatlari taraflarning o'zaro kelishuvi, ya'ni ham arizachining, ham javobgarining roziligi asosida taqsimlanishini belgilash. Bunda javobgar taraf davlat organi yoki mansabdor shaxslarning aybi isbotlanganda, sud xarajatlari javobgar tomonidan qoplanishini belgilash maqsadga muvofiqdir;

- taalluqlilik masalasida arizachi ma'muriy sudga murojaat qilganda, to'langan davlat boji va pochta xarajati, agar ma'muriy sudga taalluqli bo'lmay boshqa sudga (misol uchun fuqarolik va iqtisodiy sudga) taalluqli bo'lganda, arizachi tomonidan to'langan sud xarajatlari avtomatik tarzda taalluqli sudga o'tkazilishi lozim. Bunda arizachining davlat boji va pochta xarajati to'langanligi fakti boshqa sud tomonidan hisobga olinishi lozimligini belgilash kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qarang: <https://cyberleninka.ru/article/n/raspredelenie-sudebnyh-rashodov-kak-mera-otvetstvennosti-v-arbitrazhnom-protseste>.
2. Добровольский А.А. Советский гражданский процесс. – М.: Изд. – 1979. – С. 72.
3. Шакарян М.С. Проблемы доступности и эффективности правосудия в судах общей юрисдикции // Проблемы доступности и эффективности правосудия в арбитражном и гражданском судопроизводстве. М., 2001. – С. 72.

4. Вафин М.Х. Судебные расходы по гражданским делам: Дисс. канд. юрид. наук. – М., 1984. – С. 17.
5. “Ma’muriy ishlar bo’yicha sud xarajatlarini undirish amaliyoti haqida”gi O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2019-yil 25-oktyabrdagi 20-sonli qarorining 5 bandida “Davlat boji ariza, shikoyat sudga berilgunga qadar to‘lanishi” belgilangan.
6. O‘zbekiston Respublikasining “Davlat boji to‘g‘risida”gi 2020-yil 6-yanvardagi 600-sonli Qonuning ilovasi “Davlat boji stavkalarining miqdorlari”ning 3-bandida Ma’muriy sudlarga beriladigan arizalar uchun undiriladigan davlat bojlarining miqdorlari belgilangan.
7. Юридический энциклопедический словарь. – М., 1987. – С. 343.; Энциклопедический словарь. Спб., 1898. – Т. 23. – С. 826.
8. Берендтс Э.Н. Русское финансовое право. Лекции, читаннқе в Императорском училище Правоведения. Спб., 1914. – С. 244.; Янжул И.И. Основные начала финансовой науки. М., 2002. – С. 509.
9. Егорова Т.В. Место государственной пошлины в системе налогов и сборов Российской Федерации // Вестник ТГУ, Саратов, вып.11(91), 2010. – С. 277.
10. O‘zbekiston Respublikasi MSYUItKning 130, 134, 206, 210, 230, 234 moddalarida Sudga ariza, apellyatsiya va kassatsiya shikoyatlarini berishda davlat boji to‘lanmagan taqdirda sud tomonidan arizani qaytarishga asos bo‘lishi belgilangan.
11. Qarang: O‘zbekiston Respublikasining “Davlat boji to‘g‘risida”gi 2020-yil 6-yanvardagi 600-sonli Qonuning 10-moddasida ushbu toifalar bandma-band ko‘rsatilgan.
12. Qarang: <https://lex.uz/docs/5841287>
13. Qarang: “Ma’muriy ishlar bo’yicha sud xarajatlarini undirish amaliyoti haqida”gi O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2019-yil 25-oktyabrdagi 20-sonli qarorining 10 bandi ikkinchi qismida mustahkamlangan.
14. O‘zbekiston Respublikasi “Ma’muriy sud ishi yurituvi to‘g‘risida”gi Kodeksining 109 moddasida davlat bojini qaytarish ajrimda ko‘rsatilishi belgilangan.
15. Жураев Ш.Ю. (2020). Экологик хавфсиз яшаш ҳуқуқи ва хорижий амалиёт. Журнал правовых исследований, (SPECIAL 5).
16. Жураев Шерзод (2020). Право на экологически безопасную жизнь и зарубежная практика. Review of law sciences, 4 (Спецвыпуск), 88–91. doi: 10.24412/2181-919X-2020-88-91.
17. Juraev S. (2021, November). The role and significance of state-legal regulation of legal relations on environmental safety. In International Scientific and Current Research Conferences (PP. 111–117).
18. Juraev S., & Heli P. (2022). Public interest and private interest in the administrative law of Uzbekistan. Involta Scientific Journal, 1(4), 55–69.
19. Juraev, S. (2021, April). Protection of the right of human environmentally safe living. In International Scientific and Current Research Conferences (PP. 153–157).